

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
ZAGREB, PROSINAC 1957. GODIŠTE VI.

PRAVOPIŠNA KOMISIJA O AKCENTIMA

Ljudevit Jonke

Zanimanje za akcenatska pitanja nije kod nas nikad bilo tako živo kao danas. Potiču ga brojna kazališta i iznad svega radio-stanice, s kojih se svaki dan i svaki sat čuju govorne emisije, što ih slušaju hiljade i hiljade naših ljudi. K tome dolazi i izmiješanost ljudi iz različitih krajeva, koja nije nikad bila takva kao danas, i s njom povezana prilika da se na jednom mjestu čuju najrazličniji akcenti. Stoga onda nije čudo, što uredništvo »Jezika« dobiva od zgrade do zgrade najrazličnije prijedloge za utvrđivanje našeg akcenta, za njegovu reformu, za njegovo moderniziranje s jedne strane, a za arhaiziranje s druge strane. Ti su prijedlozi tako suprotni, da ih uredništvo ne može uvrstiti u »Jezik«, jer bi tako nastala prava akcenatska pometnja, u kojoj se ne bi mogao nitko snaći. A ipak takvi glasovi, premda i nespretno formulirani, govore bjelodano, da je pitanje našeg akcenta potrebno potanko raspraviti i prikazati njegovo suvremeno stanje.

Kao što svi stručnjaci znaju, naša književna akcentuacija zasnovana je na štokavskim govorima s novim akcentima, koji se govore po Hercegovini, dijelovima Bosne, Hrvatske, Srbije i Crne Gore. Sistem je njezin četveroakcenatski, sa dva silazna i dva uzlazna akcenta. Silazni je akcent ili dug (*měso*) ili kratak (*rěba*), uzlazni također ili dug (*rúka*) ili kratak (*nòga*). Osnovno je pravilo novoštokavske akcentuacije, da silazni akcenti ne mogu biti na srednjem ili završnom slogu, nego samo na prvom. Ako se u starijim govorima silazni akcent ipak nalazio na srednjem ili završnom slogu, on se u novijim govorima premetnuo za jedan slog naprijed, pa je od starijeg *ženà, dùšà, lopàta, budalàština* nastalo novije *žèna, dùša, lòpata, budalástina*. Uopće na posljednjem slogu ne može stajati nikakav akcent, a uzlazni akcenti mogu stajati na svakom slogu osim posljednjem. Značajna je još pojava novoštokavske akcentuacije, da silazni akcenti prelaze na proklitike, t. j. riječi bez akcenta, koje se izgovaraju zajedno s naglašenom riječi, što

stoji iza njih. To je prelaženje akcenta dvostruko, s obzirom na historijsku uvjetovanost, pa od sintaktičkog izraza *bez bràta, ispod rìbē, po pràvdi, ispod māj̀kē* dobivamo s prelaženjem akcenta *bèz brata, ispod rìbē, pò pràvdi, ispod māj̀kē*, a od sintaktičkog izraza *za nògu, ispod br̀da, za r̀uku, ispod mèsa* dobivamo *zà nogu, ispod brda, zà ruku, ispod mèsa*. Mnogi pripadnici starijih štokavskih govora i kajkavskog i čakavskog narječja ne samo da se čude tim akcentima, nego im i prigovaraju, jer ih ne poznaju iz svojih govora. Njih dakako treba uputiti, da nisu svi govori izvor naše književne akcentuacije, nego samo novoštokavski govori.

Ali dok je tako jednostavan odgovor na pobunu iz dijalekatskih govora, mnogo je teže s prigovorima onih, što se pozivaju na akcent iz svoga novoštokavskog govora, koji je drugačiji, nego što su ga zapisali Karadžić, Daničić, Iveković, Benešić i drugi naši leksikografi, što idu njihovim tragom. Jer treba znati, da se na novoštokavskom području neka riječ ili oblik pojavljuje s dvostrukim, pa i trostrukim akcentom. Tako se na pr. riječi *vjesnik* i *rječnik* pojavljuju u tri akcenatske varijante: 1. *vjèsnik, vjesnika, rjèčnik, rječnika*, 2. *vjěsnik, vjěsnika, rjěčnik, rjěčnika* i 3. *vjěsnĭk, vjěsnika, rjěčnĭk, rjěčnika*. Poznato je, da se i lok. sg. imenice *gòvòr* pojavljuje u dvije varijante: *govòru* i *gòvoru*; tako i gen. sg. lične zamjenice *já* ima na zapadu akcent *mène*, a na istoku *mène*, dakle: *kòd mene* i *kod mène*. Takvih slučajeva ima vrlo mnogo u svim vrstama riječi, pa se sad postavlja pitanje, hoće li se za književni jezik odabrati samo jedan od tih akcenata ili možda oba, pa i sva tri. O nekim takvim akcenatskim dvostrukostima objavljeno je u »Jeziku« već nekoliko članaka, pa bih skrenuo pažnju naših čitalaca na njih, osobito na članke prof. Ivšića, Klaića i Brozovića, ali glavni je moj zadatak sada, da upozorim na način, kojim je Pravopisna komisija rješavala ta zamršena pitanja. Budući zajednički hrvatsko-srpski pravopis bit će naime i akcentološki savjetnik, pa je Komisija za izradu pravopisa morala utvrditi akcenatske principe za sve sporne slučajeve. Potrebno je već jednom dati glumcima i spikerima praktično pomagalo, kojim će se moći pouzdano poslužiti u svojem svakidašnjem radu. A kad postoje kolebanja, dvostrukosti, pa i novosti, najpozvanije je da presudi upravo kolektivno tijelo stručnjaka, i to iz svih dijelova našega jezičnog područja, jer pojedinačno mišljenje može imati i biljeg subjektivnosti ili se bar može shvaćati kao subjektivno.

Razumljivo je samo po sebi, da Pravopisna komisija nije mogla ni smjela dirati u osnovna načela našeg štokavskog akcenatskog sistema, jer ona ne može samovoljno propisivati akcente, nego ih na temelju njihova postojanja može samo prikazivati, tumačiti, bilježiti i na temelju činjeničnog stanja u okviru pravilnosti utvrđivati. Tako su onda po osnovnim načelima novoštokavske akcentuacije pravilni samo akcenti *Jugòslāvija, Indònēzija, kondùktēr, asistent, històrija, regulátor*, a akcenti starijeg tipa *Jugoslāvija, Indonēzija, konduktēr, asistènt, històrija, regulátor* ne idu u književni jezik.

Kao književni se akcenti uzimaju i *fijàsko*, *esperànto*, *sečènto*, *intermèco*, a ne *fijàsko*, *esperànto*, *sečènto* i *intermèco*. Ali to ne isključuje kao pravilne akcente naših složenica *ranorànilac*, *přvobràtučed*, *primoprèdaja*, *poljopřivreda* i sl. I druge se strane riječi prilagođuju našem akcenatskom sistemu, na pr. *bifè*, *bifèa* i *atèljè*, *atèljèa*.

Ali u mnogim riječima Pravopisna je komisija uzimala u obzir i akcenatske dvostrukosti, pa je pri odabiranju za književni jezik postupala dvostruko: ako su oba akcenta štokavski pravilna i podjednako proširena, uzimala je oba, a ako se jedan od dvostrukih akcenata proteže na sasvim malom području, uzimala je kao književni akcent onaj prošireniji. Tako su na pr. akcenti *mène*, *tèbe*, *sèbe*, *njèga*, pa s prijedlogom *kòd mene*, *kòd tebe*, *kòd sebe*, *kòd njega*, koje još »Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika« Brabca-Hraste-Živkovića god. 1954. proglašava na str. 90. za nepravilne, premda su ih već davno usvojila naša kazališta i radio-stanice, — sada potpuno izjednačeni kao književni s akcentima *mène*, *tèbe*, *sèbe*, *njèga*, pa s prijedlogom *kod mène*, *kod tèbe*, *kod sèbe*, *kod njèga*, baš zbog toga, što su i jedni i drugi vrlo rašireni, prvi više na zapadu, a drugi više na istoku. Ali nasuprot tome kao književni je usvojen samo akcent *igrati*, *igrām*, *òdigrati*, *òdigrām*, jer je paralelni akcent *igrati*, *igrām*, *òdigrati*, *òdigrām* ograničen na uže jezično područje.

Priznajući tako i dva akcenta kao književna, Pravopisna je komisija kadšto jedan od njih obilježila kao pretežniji ili običniji. Takav će se onda u pravopisnom rječniku stavljati na prvo mjesto. Tako se na pr. pored do sada jedino pravilnog *izvūci*, *isplèsti*, *Osijèku* (lok. sg.), *bèrèmo* uvodi kao književni akcent na drugom mjestu *izvūci*, *isplesti*, *Čsijèku*, *bèrèmo*. Ali i obrnuto: na prvo se mjesto stavljaju akcenti *govoru* (lok. sg.), *dògadāju* (lok. sg.), *kòšću*, *sòlju*, premda su akcenti *govòru*, *dogadāju*, *kòšću*, *sòlju* izvorniji i dosad su se u gramatici propisivali kao jedino pravilni. Na takvu je promjenu utjecala proširena govorna praksa.

Zanimljivo je ogledati neka rješenja prema akcenatskim tipovima. Od imenice *grād*, *grāda* usvojeni su gen. pl. *gradòvā* i *grādòvā*, dat., lok. i instr. pl. *gradòvima* i *grādovima*, od imenice *krāj*, *krāja* gen. pl. *krajèvā* i *krājèvā*, a od imenice *gòlūb*, *gòlūba* gen. pl. je *golubòvā* i *gòlubòvā*, u dat. pl. *golubòvima* i *gòlubovima*. U čitavom nizu imenica, kao što su *rād*, *rāda* i *stān*, *stāna*, za množinu su usvojeni akcenti *rādovi* i *rádovi*, *stānovi* i *stánovi*, što je također prošireno na liniji zapad — istok. Tako onda i od imenice *vjèk* — *vjèkovi* i *vièkovi*. Dvosložne imenice m. r. kao *jùnāk*, *junāka* mijenjaju akcent u vok. sg., na pr. *jùnāče*, *hājduče*, *kòvāču*, a u trosložnih i uopće u višesložnih vok. pl. jednak je nom. pl., na pr. *kapetāni*, *Dalmatīnci*, *Hrvāti* i sl. Imenice *prāstric*, *Prāslavèn* i sl. gube u deklinaciji ovisnost o osnovnoj imenici, pa im je na pr. gen. sg. *prāstrica*, *Prāslavèna*. Slično i *prābiče*, *prāstānje*, *prēmłāda*. Imenica *čovjek*, *čovjeka* ima i alternativni

akcent *čovjek*, *čovjeka*, pa i *čovjek*, *čovjeka*. Imenica *bòrac*, *pròzor* i neke slične pojavit će se s akcentom *bórac*, *prózor*.

U imenica ž. r., koje se svršavaju na *-a*, poznat je problem dat. sg. imenica *vòda*, *rúka*, *gospòda*. Za trosložne imenice usvojen je akcent nominativa: *gospòdi*, *vlastèli*, *širini*, a za dvosložne silazni akcent (kratki ili dugi) ondje, gdje se zaista pojavljuje: *djèci*, *vòdi*, *zèmlji*, ali i *zèmlji*. Tako i *rúci*, *dúši*, *glávi*, ali i *rúci*, *dúši*, *glávi*. Dvostrukosti su predviđene i u ak. sg. nekih imenica: pored isključivoga *glávu*, *dúšu*, *rúku* pojavljuje se i dvostruko *klúpu* i *klúpu*, *stijènu* i *stijènu*. Tako i *brzinu*, *čistinu*, *dobròtu*, ali i *břzinu*, *čistinu*, *dòbrotu*. Dakako, u vok. sg. samo je *slòbodo*, *òdivo*, *hijèno*, *hàramzàdo*. Dvostrukosti su dopuštene i u dat., lok., instr. pl. imenica tipa *bráda*, dakle *brádama* i *brádama*, *svinjama* i *svinjama*, *gránama* i *gránama*, ali samo *rúkama*, *stijènama*. Za imenice, koje se svršavaju sufiksom *-onica*, također je odobren dvostruk akcent: *gostiònica* i *gòstionica*, s preporukom za prvu varijantu. Dvostruko je i *učitèljica* i *učiteljica*.

Imenice ž. r. na konsonant akcenatski se kolebaju u lok. i instr. sg. i u gen. i dat. pl. U lok. je predviđeno samo *kòsti*, *bolèsti*, *smřti*, u instr. *kòšću*, *sòlju* i *kòšću*, *sòlju*, ali samo *křvlju*. Od imenicà *òblàst*, *pàmèt* i sl. lok. sg. je dvostruk: *òblàsti* i *oblàsti*, *pàmèti* i *pamèti*, a dvostruk akcent takvih imenica predviđen je i za gen. pl.: *oblàsti* i *òblàsti*, *pamèti* i *pàmèti*. Ipak od imenice *mòmčād*, *pășčād* gen. pl. je samo *mòmčādi*, *pășčādi*, što znači, da se ne želi postupati šablonski. Dvostruk akcent u gen. pl. imaju i imenice tipa *ličnòst*, *ličnosti* i *djèlatnòst*, *djèlatnosti*, pa im taj oblik glasi *ličnosti* i *ličnòsti*, *djèlatnosti* i *djelatnòsti*. Dat. lok. i instr. pl. imenica tipa *ludòst* i *òblàst* glasi *ludòstima*, *òblàstima* i *ludostima*, *oblàstima*. Napominjem, da je na prvom mjestu uvijek običniji oblik. Dakako, od jednosložnih imenica, kao što je *kòst*, ti padeži glase samo *kòstima*. Od pojedinačnih rješenja valja spomenuti dvostrukost akcenta *knjižèvnòst* i *knjižèvnòst*, što uvjetuje linija zapad—istok, pa usvajanje akcenta *ból*, *bóli* pored dosad normiranog, *ból*, *bòli* i, dakako, pored muške varijante *ból*, *bóla*.

Među imenicama srednjega roda uzakonjuje se konačno i akcent *móre* s lok. sg. *nà mōru* pored akcenta *mòre*, koji se bilježi od Karadžića do Deanovića (1956.) uz izuzetak Benešića (1949.). Za imenice *sèlo*, *pòlje*, *břdo*, *bèdro*, *jèzero* i neke druge predviđa se u pluralu dvostruk akcent: *sèla* i *sèla*, *pòlja* i *pòlja*, *břda* i *břda*, *bèdra* i *bèdra*, *jezèra* i *jèzera*, s oslonom na takvo stanje u narodnim govorima. I od imenice *sijeno* nom. pl. u redovnom značenju glasi *sijèna*, a u značenju stogovi *sijèna*. Od imenice *gròblje* gen. pl. je *gròbāljà* i *gròbljà*. Od imenice *jèzero* lok. sg. glasi *jèzeru*.

Ima jedna novost i među pridjevima. Pored akcenata *pùn*, *pùna*, *pùno* uvode se na temelju narodnih govora i akcenti *pùn*, *pùna*, *pùno*. Tako je i u pridjeva *čist*, *òštar*, *bistar*, *mòdar* i sl. Akcent *mřtav* stavlja se na prvo mjesto, a na drugo *mřtav*. Razlikuje se *pràvi prút* i *pràvi čovjek*. Dopuštaju

se i dvostrukosti *gvòzdenì, kòštanì* i *gvozdèni, koštàni*. Dvostruko je i *nà-bljed* i *nàblijed*.

Među brojevima dvostruko je *nìjedan* i *nijèdan*, *dvjèma* i *dvjèma*, *čtvòrگا* i *čtvoròگا*, a po oblicima je dvostruko *miliòn* i *milijùn*, *miliònar* i *milijùnàr*, *čtvoro* i *čtvoro*, *pètoro* i *pèteror* i sl.

Pored spomenutih već glagolskih dvostrukosti *isplèsti* i *isplesti*, *izvùci* i *izvùci*, *bèrèm* i *bèrèm* usvojene su i dvostrukosti u 1. i 2. l. pl. prez. glagola *plèsti*, *čitati*, *željeti*, pa ti oblici glase *pletèmo* i *plètèmo*, *čitàmo* i *čitàmo*, *želimo* i *želimo*, i opet pretežno na liniji istok—zapad. U glag. prilogu sadašnjem dvostrukost je *žèlèci* i *želèci*, *držèci* i *držèci* i sl. Dakako samo *plètùci* i *čitajùci*. Od glagola *zaželjeti* i *zadržati* u prezentu su književni akcenti samo *zažèlim* i *zadržim*. Prezentski i imperfekatski akcent redovno se podudaraju, a gdje se odstupa od toga, to će se posebno obilježiti. U nekih glagola, u kojih se akcent nije mijenjao u 2. i 3. l. sg. aorista, kao što su glagoli *potàci*, *pokrènuti*, *pisnuti*, sada se zbog proširenosti u narodnim govorima uzima kao književni akcent *pòtače*, *pòkrènù*, *pisnù* umjesto dosadašnjeg *potàče*, *pokrènu*, *pisnu*. Od glagola *ùkrasti* ptcp. pasivni je *ùkraden* kao i dosad. Dužine na prezentskim nastavcima čuvaju se.

Prenošenje akcenta s jednosložnih i dvosložnih riječi na proklitiku obvezno je, na pr. *òd brata*, *ù vodu*, *ispòd kuće*, *zà rùku*, *ispòd gràda*. Izuzetak se može učiniti samo s emocionalnih razloga. Prenošenje akcenta s trosložnih i višesložnih riječi nije obvezno, nego fakultativno.

Eto to su glavne akcenatske smjernice, koje je Pravopisna komisija prenijela na izrađivače rječnika. U toku rada pojavit će se vrlo vjerojatno još koji problemi, no i njih će Pravopisna komisija riješiti na zajedničkom sastanku. Akcenatske norme književnog jezika ne mogu se mijenjati svake godine, a kad se donekle ipak mijenjaju za neko duže vrijeme, tada je za to pozvan samo kolektiv stručnjaka, a ne možda pojedinac. Kod nas su dosad pojedinci štošta mijenjali, ali to se slabo prihvaćalo. Ali i kad kolektiv mijenja, promjena mora biti temeljito obrazložena, jer će se samo tada lako prihvatiti.

Svrha ovoga članka ipak nije samo informativna. Pisac ovih redaka želi potaći i stručnjake izvan Pravopisne komisije, da reknu o tome svoju riječ, da dadu i svoj stručni prijedlog, koji će uredništvo »Jezika« rado objelodaniti. Konačna riječ o akcentima za pravopisni rječnik bit će rečena u lipnju 1958., a do onda se mogu čuti mnoge korisne primjedbe. Subjektivni elementi, a i nesklad s osnovnim načelima novoštokavske akcentuacije iz tih raspravljanja, dakako, treba da budu isključeni. No naši dopisnici, koji su već i dosad stavljali pitanja i prijedloge o akcentima, naći će ovdje odgovor na poneko svoje pitanje, a i uvjerit će se, nadam se, da je Pravopisna komisija rješavala akcenatska pitanja s mnogo širine i sa željom za oslobođavanje od svake dogmatičnosti.

DA LI »PUČKI« ILI »NARODNI« JEZIK?

Miroslav Kravár

Treba priznati, da je u nas, nažalost, rijetka pojava, da stručnjaci, koji se ne bave *ex offio* jezikom, sudjeluju u pretresanju praktično-jezičnih pitanja. Stoga je to vrednija hvale budnost profesora dra. S. Hondla nad našim književnim jezikom, kako se ogleda u njegovim povremenim priložima ovom časopisu.

Ovdje bih se, međutim, htio ograditi — makar i ponešto kasno — od jednoga njegova prigovora u pitanju: da li »pučki« ili »narodni« u odnosu na naš suvremeni jezik (v. »Jezik« V, 2, str. 56. i d.).

Ja na inkriminiranom mjestu u pretprošlom godištu »Jezika« nisam pridjevu »narodni« dodao rečenicu: »da danas ne kažemo više: pučki« — stoga, što bih smatrao, da nam riječ *puk* i njezine izvedenice nisu potrebne, nego zato, što mi se čini, da je ono, što danas zovemo narodnim jezikom nasuprot književnome, odavna preraslo okvire pučkoga (u smislu: prostonarodnoga) jezika, tako da obično i ne govorimo o pučkom jeziku, nego većinom o pučkom govoru ili načinu govora.

No kad smo već na tome, ne valja prijeći preko neosporne činjenice, da se danas i na hrvatskom području, pa i u našem književnom jeziku, riječ *puk* sa svim svojim izvedenicama sve više povlači pred širokom riječju *narod* i njezinim izvedenicama. Uzrok pojavi ne će biti u tome, što se riječ u našem smislu ne govori na istoku (jer se ondje ne čuju ni mnoge druge, koje su u nas obične, i obratno), koliko u sociološkim momentima, na koje s pravom upućuje i profesor dr. J. Hamm (v. »Jezik« I, 5, str. 149. i d.).

Svi se naši rječnici (od najstarijih pa preko Vukova, Broz-Ivekovićeve i Akademijina do najnovijih dvojezičnih) slažu u tome, da riječ *puk*, ukoliko nije naprosto sinonim za *narod*, znači u prvom redu »prosti narod« (v. osobito ARj. s. v.). Stoga u odnosu na društvene prilike u prošlosti i označuje većinom podređeni dio naroda nasuprot povlaštenim vrhovima, a ne čitav narod: tako u odnosu na antičko doba označuje osobito rimski plebs, a u odnosu na srednji vijek — sitno građanstvo i seljaštvo, u oba slučaja nasuprot plemstvu. Ona je, dakle, u tom historijsko-sociološkom smislu na mjestu, ali treba imati na umu, da se upravo kao takva razišla s pojmom, koji označuje, već god. 1789., a u nas *de jure* 1848. Što se i poslije toga sačuvala u upotrebi, osobito u pridjevskom liku *pučki* u nazivima nekih javnih ustanova, ni to vjerojatno nije bilo bez diskriminacije prema »nižim« društvenim slojevima.

Druga je stvar, kad riječ *pučki* govorimo kao opisni (a ne posvojni) pridjev u više ili manje prenesenom smislu, i ne misleći na »puk« kao skupinu u društveno-pravnom pogledu.

Treba dodati, da riječ *puk* živi punim životom u crkvi u značenju »mnoštvo vjernika«. Nije isključeno, da nam je kao vjerojatna rana ger-